

STURM László

Nyugat-Magyarországi Egyetem
Savaria Egyetemi Központ
Szombathely, Magyarország
sturml67@gmail.com

VAS ISTVÁN KÖLTÉSZEÉNEK VILÁGFELFOGÁSA

Worldview of István Vas's Poetry

Poimanje sveta u poeziji Ištvana Vaša

Már a kortársak is fölfigyeltek rá, hogy Vas István – történelmi okok miatt – hosszú szünet után kiadott negyedik, *Kettős örvény* című 1947-ben megjelent verskötete a legnagyobbakéhoz mérhető teljesítmény, és minőségi változást hoz a költő életművében is. Mer töredezett lenni, teremtő módon nyúl az addig sokszor iskolásan kezelt versformákhoz, és mindenekelőtt meglátja saját életrajzi eseményeiben a korjellemző mozzanatokot. A történelmi alkony, a halott feleség emléke és az új szerelmek bonyodalmai keretet teremtenek hit és kétely, hűség és változás és számos örök kérdés költői feldolgozásához. A tanulmány a kötet gondolati pályáiba és poétikai sajátosságaiba kínál betekintést.¹

Kulcsszavak: magyar irodalom, költészet, motívumrendszer, életrajz, saját és idegen

Kilenc évre a harmadik után jelent meg Vas István negyedik verskötete. Érthető, ha némileg összegezni akarta életművét, és húsz verset átvett az előző két könyvéből. Az eredeti kiadás így több mint kétszáz oldalt tett ki (ebből a régiék körülbelül ötvenet). Az újdonság érzékeltetésére ars poeticaként a fejezetekre osztott versek elé tette az 1947-es *Óda az észhez*. (A gyűjteményes kiadásokban ez a költemény időrendi helyére, a kötet végére került.) Az *Amor fati* fejezet az 1932 és 1940 közötti műveket tartalmazza (köztük négy, ami még addig nem jelent meg kötetben), *A boa etetése* fejezet az 1940 és 1944

¹ A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készülő monográfia részeredményeit tartalmazza.

között keletkezett darabokat hozza, a *Márciustól márciusig* az 1944–1945-ös időszak verses krónikája, alkalmi, naplószerű „tragikus bökversekkel”. Az utolsó egység pedig az újabb uralomváltás (Vas számára részben valóban: „felszabadulás”) természetét mutatja be.

„Vad, kultúra-alkonyi” (*Vérszínű most a világ*) korról és sorsról ad számot, de immár anélkül, hogy ideálvilágba vonulna előle. Viszont az ideálokról sem mond le. Szerelemről írta, de előző kötetének emelkedett misztikája és a jelen kötet súllyal terhelt misztikája közti különbségre is érthetjük: „Elleplezte e mákony a lét keserű velejét – / jó, hogy végre leszoktam zsongó bűvöletét, / jó, hogy a lét vad örületét már bírja szemem, / kell a halál meg az élet szörnyű egésze nekem. / Kell a valóság. De ami nincs, az még igazabb” (*Kérdezed, barátném*).

Kétségtelenül ez az a kötet, amelyben Vas már megtalálja saját igazi hangját, mondanivalóját. Eddig is jó költő volt, ezután pedig már nagy költő, talán nem elfogultság: a legnagyobbak közül való. Ezt igazolják a legértőbb társak visszajelzései. Szabó Lőrinc így ír a szerzőnek: „megjött új köteted. Igen jelentős ugrást látok mindenben, véglegeset, döntőt. Egészen boldoggá tett a meglepetés. Mert ez az volt, még az előzmények után is” (Monostory 1994, 1103).

„Az utóbbi évek legszellemesebb verseskönyve, úgy a »spiritus«, mint az »esprit« tekintetében” – köszöni meg Weöres a könyvet levelében (Weöres 1998, 71). Hogy ez nem pusztán udvariasság, és hogy Weöres tud kellemetlenül őszinte lenni, a legmagasabbra tett mércét használva, mutatja egy korábbi levele, amelyben a jelen kötet egyik versét érinti: „A Húsvéti Ének nagylélegzetű vers, de megírása nem mindenütt méltó az elgondoláshoz. Több feszültség, több erő kell egy ilyen eksztatikus és nagyszabású versbe. [...] Mindenképp szép vers a Húsvéti Ének, de aligha tartozik a legnagyobb magyar költemények közé, ahová, úgy érzem, a múltkori Nyugat-beli versedet sorolni lehet” (Weöres 1998, 64).

Kálnoky kritikájában az 1940 és 1944 közötti verseket emeli a legmagasabbra: „A *Jákob panaszaiból*, *A boa etetése*, a *Szívtelen búcsúztató*, az *Őszi stancák* s főleg az *Önelemzés* és a *Monádok* a legszigorúbb mértékkel mérve is nagy versek” (Réz 1999, 56). Czibor János szerint a *Kettős örvény* „magában is nagyobb jelentőségű, mint a megelőző három” (Czibor 1948, 478).

Vas is érzi, hogy Eti halála után más, jobb verseket ír. A Vassal a negyvenes évek elején levelezni kezdő – hírhedten kritikus – Fülep Lajos szintén erre a magánéleti tragédiára vezeti vissza a költői hang elmélyülését:

Nagyon megrendített, hogy ilyen veszteség érte. Sejtettem, hogy ennek költészetére nagy hatást kell tennie. S úgy látom, jól sejtettem. Amiket azóta ír, legjobbainké mellé testvérülő remekművek. Röviden ezt gondo-

lom: az Ady–Babits–Gellért–Tóth utáni nemzedékből a legkülönb tehetséggel s a legnagyobb igénnyel, nemzedékek, irányok stb. negligálásával, külön úton megy (mint Tóth Árpád), a nálunk annyira hiányzó „nagy vers” megcsinálójaként; 1939-ig még részben kész formák foglyaként, mintegy készületképpen a mindenestül, kívül-belül nagyra; 39 után, egy nagy élmény jóvoltából, a tűzben megolvad a merev forma, lélek és forma eggyé lényegül, megérkezik s újra indul – legnagyobbjaink mellé nő (Réz 1999, 48–9).

A formák átalakulását jól érzékelteti a költő monográfusa:

Régebben a formák világa Vas szemében az állandóság, a stabilitás, az építettség legfőbb birodalma volt – a *Kettős örvény* jelentős részében viszont ez a biztonság tovatűnt. A költő most szapphói és adoniszai sorokat párosít (*Szomorú hódító*), az igen ritkán használt ionicus a maiore képletével él (*Zöld láng*), anapestusos felütésű metrumai hangsúlyos rövid sorokkal váltakoznak (*Nincs híd*), s gyakoriak a nem teljes hexameterek. Ez a sorképlet [...] most töredezetté vált, megbomlott. Mind csonkábbak, törtebbek ízületei a *Gyertyaszentelői elégiában*, teljes sorokra félsorok felelnek az *Október* című vers szakaszaiban, sőt az is megtörténik – ellentmondva a klasszikus hagyománynak –, hogy a hexameter daktilusaira anapestikus sorok következnek (*Vérszinü most a világ*). A formák érzékeltetik azt, hogy alkotójuk előtt végképp szétfoszlott a költészet ideávilágába vetett hajdani hit (Fenyő 1976, 82–83).

Félreértések elkerülése végett: a költészet ideávilágába vetett hit szétfoszlása nem jelenti az ideálokba vetett hit szétfoszlását; így viszont a költészet már nem maga a cél, hanem eszköz valami önmagánál több kifejezésére. És általában épp ez a nemes eszközszerep teljesíti ki az irodalmat.

A kötet – és ezzel együtt immár a Vas István-i költészet – lényege természetesen többfelől közelíthető, de talán minden közelítés kettősségek harcaként képezhető le. Ezért szerencsés cím a *Kettős örvény*. A kötet csak félig rejtett kettős örvénye a két szerelmi kapcsolat hol erre, hol arra billenő vonzása. (Még több sarkúvá teszi a helyzetet a meghalt szerelmes folyamatos lelki jelenléte.) Fenyő István a szerelmi örvényt veszi az egyik pólusnak, a háborút, üldöztest a másikkak.

Számos más ötlet is termékeny. Fel-felbukkan a hit egyszerűségének és a világ színes vonzásának a kettőssége. *A Béke-téri Krisztusban* így: „Pirostéglás

gótika a téren, / belül kedves, falusi fehérrel [...] Oldozz ki a zűrzavarnak / hálójából, Istenem! [...] Hogyha álmom csak Tehozzád szállna, / miért ölel itt egy álom álma, / fák és nők és csillagok? / Mért nem tudom megtagadni? / Mért lobogok megragadni / ízt és színt és illatot?" Hiába hajlana a szentség felé, kint is tündöklést és aranyban úszó tájat észlel. (Bár a tájban valami baljós végzet is érlelődik, de ez mindig szükségszerű velejárója-e?) Van azonban, ami megoldást, szintézist kínál. A templom melletti kereszt: „Most látom, hogy kereszt mellett álltam, / a mosolygó világragyogásban / fekete és szomorú. / Itt van! Itt van! Őt kerestem!” Krisztus az, akiben megvan mind az elvonult egyszerűség, mind a világot magához ölelő életöröm. Benne egyesülnek a színek: „Rózsa színe a Te véred, / liliom a fehérséged, / Te vagy minden tarkaság.” Az emberi testvériség, a részvét a közös nevező: „Feje körül vasfekete tüskék, / nem látja az aranytenger tükrét, / csak azt, aki szenved itt.” A *Harminc után* szintén a szenvedőkkel való krisztusi közösségben látja az élet értelmét: „Most volna jó enni, inni, / most szeretni, tenni, hinni. / De amiben gyönyörködnek, / átalakul minden köddé. // Utam vége, árva kereszt! / Hadd higgyem, hogy van, aki ezt / számbaveszi, aki tudja, / miért küldött ilyen útra [...] életemnek kopár delén / hadd halljam meg szállni felém / azt a sötét, nagy madarat, / aki innen Hozzád ragad.” Ám a felmutatott eszmény gyakran elhomályosul. A *Pogányokat választott*... már kényszerűségnek sejteti: „Pogányokat választott térítésre / a kegyetlen és legfőbb szeretet: vígan parázsló, vad-zöld szemedet / használta fel bonyolult törvetésre [...] S ez a lemondás, ez lesz majd az estém? / De idebent egy árva és sovány / vadállat vonít boldogsága vesztén, // mivel törbe futott ostobán. / Szerelem? Így lesz végül két pogány / vergődve és kedvetlenül keresztény.” A *nyár műhelyében* a színek és a szerelem az utolsó szó: „Éjszaka van, nagy éjszaka. Már elaludtak a színek. / Csak te ragyogsz és benned a nyár minden ragyogása.” A *Hirtelen nyár* epikureus bölceletet hirdet, igaz, annak korlátját is tudja. De nem egyértelmű, vajon elfogadja-e: „Most kezdődik a nyár, rövid éj jön, ölelni siessünk, / mától nő meg az éj, mától lankad a láng. / S megjön az ősz, az eső beszívárog az ócska koporsón / s győztesen ül a kukac majd a csupasz koponyán.” A *Boldog Isten* szerint talán az istenközösség sem – azonnali? – révbe érkezés: „A vágy nélküli Istenről, a dolgok / kezdetén és végén, kár beszélgetek. [...] Boldogtalanok vagyunk, mert Vele / nem egyesülhetünk. De talán az ablak / kinyílik egyszer és Vele leszünk, / Vele leszünk még boldogtalanabbak.” Krisztusi tehát az eszmény, de a kötet megpendíti eszmény és valóság számos lehetséges változatát.

Az (egykori, Etivel és annak anyjával átélt) pogány életörömöt és a (jelenbeli, vágyott) keresztény hitet ütközteti a *Szentendrei elégia*:

*A templomokra rávillan az alkony,
a kúsza város csillog bíborában,
csobban a Duna lassú vize halkan,
mint amikor még őmellette álltam,
hajlik a nyár a hirtelen viharban,
és mosolyog, akár az ő korában.
Az út, a domb, a lomb is ugyanaz még,
járok, mintha a múlt felé utaznék.*

*A taticának arany még a hamva
és törökszekfű nő a buja kertben,
hol akkor még gyönyörű, árva hangja
megszólalhatott minden drága percben.
S ilyenkor töltött kávét édesanyja
a tornácon, hol mellette hevertem.
A boldogság de hamar elvirágozik!
A fák mögött új pár szerelme játszik.*

*Már lehullottak anya és leánya.
Két szép gyümölcs, a két egytest a földé.
A boldogság a leggyöngébb palánta,
de illata az esteket betölté
és megtanított bús, pogány dalára:
„Csak itt és egyszer! Soha, soha többé!”
A tücsökszóból, a suhanó szélből,
ezt hallottam ki dobogó szivéből.*

*És ragyog újra hajnali színekben
a táj, de hol a valóság varázsa?
És hol van már az akkori hitetlen,
ki pogányul néz a pogány parázsba?
Megtanult hinni a csodás hírekben,
mert szellemét a kétség megalázta,
s most áll és néz az útmenti keresztre:
a semmi nincs – de nem vigasztal ez se.*

*Mert mit is ér, ha róla szól az álom?
Szörny, csillag, állat – mindig ő az, érzem.
Oly édes érzés, hogyha alva látom
s oly keserű, ha visszaneztek ébren.
Tán így lelünk egymásra a halálon
túl is abban a százalakú éjben?
A változásokban, az új szerepben
mi marad abból, amit itt szerettem?*

*S az éj mögött ha Isten mennye vár ránk,
mely nem méltatlan se hozzánk, se Hozzá,
s a megszabadult lélek bontja szárnyát,
lehet-e, hogy majd ne is szomjúhoznám
szava hatalmát, mosolyának árnyát,
s lesz-e ott szépség, amely visszahozná
a villanást vigasztaló szemébe?
Csak egyetlenegy esténk visszatér-e?*

(Vas 1947, 75–76)

Az alkony mint a nappal és az este találkozása megfelelő idő az ellentétes, de talán valahogy mégis összetartozó hitek találkozásához. A villanás is a fény és a tükröző felület hirtelen egysége. A templom villanása valami magasabb megérzésre, belátásra enged következtetni, ami erőt és nézőpontot ad a fájdalmas veszteséggel és az esetleges tévedéssel való szembenézésre. Időtlen és teljes a pillanat. A pillanatnyiságot a mozzanatos igék jelzik (rávillan, csobban), a bíbor, később az arany szín az öröklétet (a pillanatban). A szintek és az elemek teljességet sugallnak: a templom a fent – hiszen alighanem a toronyra kell elsősorban gondolnunk –, és a lég, a város a közép és a föld, a Duna a lent és a víz. Múlt és jelen is egybeolvad. Az emlékező pillanat teljessége megeleveníti az egykori boldog szerelem teljességét. Ez a teljesség azonban, visszatekintve, a vegetáció „bujá” teljessége. A kert, a növényi mozzanatok és az epikureus hevergetés érzékeltetik. A „Csak itt és egyszer!” bölcsessége az előző kötet *Este – hajnal* című versének hasonlóan epikureista szellemét idézi (szó szerint). A pogány életöröm azonban tehetetlen az idő múlásával, az enyészettel szemben. Az új nemzedék újraéli az örömeket, de vigasz-e ez a veszteségre? A pusztulás tapasztalata, a kétségek átélése, a kényszerű veszteség elvezet a keresztény belátáshoz. Van túlvilági, örök remény. Ám elvész a valóság közvetlen öröme. Az egyedi, érzéki teljesség pótolható-e az Istenre mutató békével, egyetemességgel? Mi hát ennek az egyszeri életnek az értelme,

ha esetleg csak az általános menthető át az örökkévalóságba? (Nem egészen világos, miért „hajnali színekben” ragyog az eredetileg alkonyi táj. Hajnalig mereng a költő? A vihar frissítette hajnalivá a világot? Már az öröklét megújító szemszögéből nézünk?)

Az egyéni, illetve az emberi értelem átmentése a túlvilágra több versben megfogalmazódó igény. Már az *Óda az észhez* megpendíti. Tovább szövi az *Önelemzés*: „Lehet-e, hogyha egyszer majd lehulltam, / – Hozzád vagy Tőled – ne lehessen én? / De nem felejttem, amit itt tanultam, / se mennyekben, se poklok fenekén. / Ha énértem is haltál a kereszten, / ne vedd el tőlem, amit itt szereztem, / a változások konok kerekén, / a változások konok kerekén.” A kötet végén a *Nekem beszélhetsz* és az *Az érti Őt...* variálja ugyanezt.

A már korábbi kötetekben is együtt emlegetett test és lélek, ész és szív megkapja végső értelmét, az összetett személyiség egységét jelzik. Az *Óda az észhez* nem az intellektusra szűkíti az embert, hanem felismeri a többi személyiségrésszel harmonizáló jelentőségét (szemben a korábbi, kordivatnak engedő alábecsüléssel). Az érzéseket-érzelmekeket-értelmet, az e világi örömekeket és örökkévaló irányultságot egyaránt magába foglaló személyiség az a középpont, ami immár maradandóan határozza meg Vas világfelfogását. A *Monádok* épp ezért a kötet és az életmű egyik kulcsverse (vö. Lator 1992). Fő felismerése: az ember csak a saját életén keresztül részesedhet a világból, a tudásból. A saját élet azonban magában foglalja a teljes múltat és jövőt is: „Semmi sem múlik el szívemben és szivedben [...] ott reszket majd életünk / a föld halálakor [...] ott voltunk mi már a dolgok kezdetén is.” Ám minden csak abban a formában eleven számunkra, ahogy át tudjuk élni. A történelem számunkra a bennünk élő: „Lehet-e múltidő, amelyben én nem éltem? [...] Világtörténelem csak az, amit megélek.” Úgy tűnik, az időket egyesítő személy elrendelést és szabadságot is egyesít. A múltból kirajzolódik a szabály, az elrendelés, a jelen azonban ezt nem mechanikusan, tehetetlenül viszi tovább, hanem az egyéni belátás, akarat, szenvedély ad új energiát a folytatáshoz (esetleg a kitérítéshez?): „Szívemben ó tudás borogat ifjú lázat.” Azt mondhatjuk ennek fényében, az a dolgok mértéke Vasnál, hogy mennyiben tudnak a személyiség sajátjává válni. Részévé válnak-e, vagy idegenek maradnak? Az elsajátítás olyan fogalom, amellyel talán a kötet minden lényeges jellegzetessége megközelíthető.

Először is az válik sajátjává, amit az ember érzéki-érzelmi-szellemi teljessége befogad. A „meddő magyarázat” (*A törvény*), az „aszkéta üdvösség” (*Nekem beszélhetsz*) éppúgy kevés, mint a puszta érzelem vagy érzékiség. Többek között *A tej, a hús, a bor...* fejt ki, hogy test és lélek csak kölcsönhatásban működik.

Vasnak gyakori szava a „képlet” („ősminta”, „arany szabály” és hasonlók). Az elsajátított dolgok a tudatban, a lélekben képletté rendeződnek? Mivel a képlet, törvény sokszor baljós, inkább azt mondhatjuk, hogy a sorsirányító erők rendeződnek képletté. A szerelmes éppúgy képlet (*A mámorból született*: „egész te-magad / egy felvillanó boldog híradás vagy”), mint a hold. (*A Rám nézel...*-ben a maga konkrétságában akár: „Úgy mozgatsz engem, mint vad, vörhenyes hold / beteg, bús tengerét.”) A kereszt is képlet, a legátfogóbb. A képletként magunkba fogadott erők alakítják sorsunkat. Az eszmény, mikor sajátunknak fogadjuk el a sorsot: „A közös ágy és asztal mágiája / rejtelmesen megint csak meglepett, / valami kényes, lassú, tiszta rezgés, / mely boldoggá avatott minden estét. [...] az ütemes telekben és nyarakban / megéreztem az örökéletet [...] boldogok voltunk? Egyek végzetünkkel” (*Őszi stancák*). Talán az sem véletlen, hogy a saját sorssá alakított képlet itt rezgés, ütem, vagyis a harmóniát megtestesítő-elszellemítő zene. A rákényszerített felfogás inkább a szemhez szól: „Ki vagy te, hogy szemed engem mozogni rendel? / Mint meg nem valósulható, nagy eszmét, / nézlek merev szememmel” (*Rám nézel...*); „Csupa kegyetlen, titkos, tiszta, téli / képlet tündöklük a kéklő burkon át” (*Egyenlőség*); „Az emberek szeme alatt a sorsnak / unt képlete, otromba faragás?” (*Angyalföldi elégia*). *A boa etetése* egyenesen a másokba szuggerált „törvényt” látja a természet és a társadalom egyik irányítójának: „A kicsi, gyöngye állat remegett, / mivel a hulló előbb rávetette / a kemény, hideg kígyószemeket. // És állt és nem bírt megmozdulni sem, / csak ürített a boa lágy ebédje. / Kemény akarat, híg engedelem – s az óriáskígyó megmozdul feléje. / Azóta évek múltak. A kívánság / ködösebb lett és keményebb a Van. / A boa meg a gida tanítását / megérti már öregedő agyam. // A mi földünkön e gyönyörű rendet / megtartani a fegyver túl kevés. / Van, aki akar, van, aki csak enged. / Ez a Törvény. A többi fecsegés.”

A szembejövő jelenség idegen sorsot rejt vagy sajátot? A belső iránytű ebben a rendszerben ítél. Ahhoz azonban mindent be kell valamennyire engedni, hogy a személyiség rendjében láthassuk: „most szenvedem a látás szenvedélyét / s a lét förtelmének kitérülök” (*Nyitott szemmel*). (A kötet többször ismételt szava, a „förtelme” a korérzékelés zsigeri jellegét érzékelteti.) A kint és a bent egymásra mutat: „de agyam kárörvendve fürkészk: / amit tíz éve kiokádtam, / azt melegíti föl e földrészt?” (*Augusztusi jegyzetek*); „Nem, nincs kedvem hazám kegyét keresni, / nem is tudom már kívülről szeretni, / vagyok, ami vagyok. / Én láttam, hogy lapult e nép, / és gyávaságát, mint a magamét, / úgy vetem meg. De a nyárvégi csillagok // nagy sűrűje szikrázva fent ég. / A nyegle gyilkolás, pipogya becstelenség / lejtőjén lettem egy veled, hazám” (*Alföld*); „Mert tudnunk

kell, hogy úgy nő a nyomor / köröttünk, mint bennünk a gyűlölet” (*A békekötés elé*). A rejtegetett szerelem önzésében a külső pusztulás okaira ismer: „De ha így van, ha a paráznaságról / nem mondhatunk le semmi áron [...] lássuk be végre: / nincs okunk hipokrita gögre: / mi is csak gyilkosok vagyunk. [...] Jaj, mennyi kínzás, hány halálnem! / Párzásunk mindre cinkos ámen.”

A *Kettős örvény* darabjai, hasonlóan a korábbi kötetekhez, sűrűn emlegetik az évszakokat. Föltűnő, hogy rendszeresen vegyül nyár és őszi, hőség és hűvösség. Mint a *Zöld lángban*: „Nyár van, de az őszi oboái belezengenek.” A *Szeptemberi jegyzetekben*: „Lángolt a nyár és hirtelen / ma szinte novemberre járt.” Az élet delén már felrémlik a hanyatlás, az öregség. Vagy a szerelmi életre vetítve: a szenvedélyt kíséri a visszautasítás, csalódás. „Jöttél, mintha hozzám hajlanál. / Olyan voltál, mint e csalfa nyár. / Tammúz hava hideget hozott. / Zúg a megcsalt földnek jajja már” (*Hideg nyár*). Másrészt azonban az élmény és annak letisztulása, az érzékek és érzelmek zűrzavarára következő lelki-szellemi letisztulás, leülepedés is átérzik az évszakok szimbolikáján. Az *Októberben* az őszi a „képlet” fölismeréséig vezet: „oldja a tájat a hegy tetejére települve a pára, / hogy finomabb legyen // s oldja az őszi is az emléket, hogy visszaderengjen, / ahova lép a jelen [...] Lehet-e? Barna szemöldöködöt figyelem, kinyuló, / karcsu, szeszélyes ív – / sorsom képlete már.”

A szerelmek zűrzavarába is némi rendet vihetnek a fenti belátások. Eti már képletté tisztult: „de az a forma, amely odalent enyész el, / ragyog idefönt is örök epedéssel, / fű, fa, virág, tavasz színe tőle tüzel” (*Húsvéti ének a testről*). (Visszaemlékezésében írja Vas, hogy az előbb idézett *Október* is Etiről szól.) Marika is valami hasonló, a megnyugtató, biztonságot adó szépség, jóság: „Nem is féltém. Tudtam, valahogy / kivezetsz majd innen [...] Úgy gondoltam rád, mint Máriára / régi rabok, spanyol szenvedők. [...] Ó, de téged giccses pózai / el nem csábítottak. Prózái / voltál most is. Bőröd és ruhád / kisimult a porszagú pokolban. Én meg rémült ideggel doboltam / sápadt szépségednek himnuszát” (*Évforduló*). A szenvedély azonban nem égette igazán a költő sorsává. A szenvedélyt, a nyarat és ezzel együtt a zűrzavart, a formátlanságot, a fenyegetés és a beteljesülésvágy egységét az ekkor még titkos szerelem, Piroska testesíti meg. Még a szépsége is kétes: „Csunya vagy? szép vagy? Magyarázhatatlan. / Hol így, hol úgy villant elém a perc” (*Márciusi eső*). Paradoxonok érzékeltetik: „a szép zöld dongó, akit megfogok, / a lehetetlenség, mely fellobog” (*Füstön át*). Ő az őszi által meg nem érintett, képletté nem tisztult nyár: „El sem bírta az őszi mosolyod könnyű anyaga, / te vagy a nyár, csak a nyár tündöklő pillanata, / perc, mely alatt a szegény szív századokat mulat át, / elhozta Tammúz hava tündér kábulatát” (*Kérdezed, barátném...*). Vagy inkább a most alakuló

képlet? „Aphrodité habból-felmerülését / nézem tebenned. Mert a tiszta szépség / a mámor tengeréből születik” (*A mámor tengeréből*).

A zürzavar, a jelen bódulata, a tündér kiszámíthatatlanság a keletet idézi: „Fenyegető keleti kard / fejünk fölött e szerelem. / Hideg és mégis misztikus ábra” (*Márciusi eső*). Az *Utazás* „exotikus” tájakkal azonosítja, gázelt ír hozzá.

A nyugat, a latinság ezzel szemben a közállapotokra néző versekben, főleg a *Márciustól márciusig* ciklusban a tartást adja a veszélyben, zürzavarban. Már a ciklus első versében megtudjuk: Tacitust olvas (az általa képviselt klasszikus kultúra ellentéte az utolsó sor „tömege” és „rikkansa”). A negyedik versben „Tiberius kifinomult korába” vágyik vissza. Az *Augusztusi jegyzetek* első sorának furcsa „kutyahő” szava a latin kánikula fordítása. A *Vides ut alta stet* Horatius-átirat, az életapályos időkben lehetséges kis örömök kiélvezésének horatiusi bölcsességét hirdeti.

Átéltés és átlátás, a vallás és a világ, a különböző szerelemek egyidejű csábítása és a hasonló ellentétek gyakran kezdik ki a személyiség harmóniáját. A kétség, a kettősség, a tamaskodás szinte állandó kísérője. A *Villám, fekete ló* alföldi viharként mutatja be a jellemző helyzetet. A teljességérzés csak pillanatnyi lobogás – melyhez azért kell a test és szellem harmóniája –, de aztán föld és ég különválik, és egyesítésük pusztá rémületnek, örületnek látszik: „Már a tanyán két napja csak ettem s szüntelen ittam / s működött étel-ital: / felszabadult agyam is, ahogy illik az emberi agyhoz, / méltóbb gondjaival / játszott kénye szerint. Ballagtam a vihar elébe [...] Már a vihar meg az éj feketélt. Tapogatva siettem. / Illat, susogás. A titok / pillanatig lobogott csak elém. Csattanva a tájba / zöld villám hasított // s rávillant az elszabadult, vad, fekete lóra: / felszökött, égig ért, / mint borgőzös agyamból felhorkanva magasba / ágaskodik annyi *miért*. // S nincs felelet, csak a villám fent a fekete égen, / lent meg a zakatoló / gyorsvonat és a méla tanyák és köztük az örült / fiatal fekete ló.” A hit bizonyossága és bizonytalansága közt vergődő kétség maga is kettős örvény. A *Szeretnék én is...* nyíltan beszél: „Szeretnék én is verset írni / az örök csillagok alatt, / amelyből nem tud égre sírni / a földi fekete salak. / De minden út gyanús sikhatór / s a végtelen olyan kevés / és visszaránt a misztikától / a fintorgó kételkedés. // Idétlen göröngyökbe botló, / idegenítő gondolat! / Már sem az égnek nem vagyok jó, / már sem a föld be nem fogad. / Az agyam sötét, kúsza műhely, / szikrázó csillag, árva rög. / A szívem bolond pörgettyű, mely / az ég s a föld között pörög.”

A *Szeptemberi jegyzetek* egyik darabja lefesti a kételkedés eluralkodását: „Esik. Hidegszik. Gyűlik az avar. / Piros az ősz, de idén meg se nézem. / Nem írok, nem is fordítok. Zavar / és untat már beteg kételkedésem. / Ki ne utálná ezt

a szót: magyar? / Vagy ki hisz az európai mesékben? / Forradalom, szabadság: szertefoszló / szavak. Csak poshadok, mint egy bűdös tó.” És ugyanitt, de másutt is föltűnik az egyik lehetséges következmény: a mindegy, mibe fogódzkodás pánikja, amely torz hitekkel, rögeszmékkal is beéri. „Magam körül, amerre fordulok, / éles agyakban csupa ferde ok, / mint amikor az örült magyaráz, / mielőtt fegyvert önmagára fog.” Történelmi szinten is ezt látja: „Barátaim, látjátok, súlypontja már a mélybe / zuhintja ezt az inga-tájat, / de nem, hogy a mélyben majd megpihenne végre: / átlendül, amerre újabb rögeszme támad” (*Szeptemberi jegyzetek*). (Mint ez és hasonló megjegyzései jelzik: a költő tisztában van azzal, mi vár Magyarországra, és hogy milyen valójában a szovjet hatalom is.) A rögeszme, a túlfeszített akarat delejezően hat. Történelmi szinten így érvényesül *A boa etetésében* leírt jelenség: „S míg elvész vassal és vasnál erősebb / delejezéssel szerzett hódítása, / még ontja a vért, bár sohse győzhet, / az akarat tajtékzó óriása” (*Szeptemberi jegyzetek*).

Vas magán is észleli a rögeszmésséget (*Gyümölcsfák a bolondházban*). A nagy közösségvesztés idején a magyarság, a költői lét vállalása szintén rögeszme színében tűnik föl: „Torz tettek, ránkparancsolt forradalmak / vagy úri rend és pimasz pihenők... / S mért lennének különbek éppen ők, / akik most várnak s bosszúról szavalnak [...] Ki mást se tud, csak az marad magyarnak. [...] Költő vagyok, csak egy rögeszme köt meg. / Jobbágy se volt soha röghözkötöttebb” (*Ki mást se tud...*); „Az örült szégyen-ingát / a bölcsebbek megunják / és szökni készülnek nyugat felé. / Nyugat felé! Nyugat felé! / Csakhogy ez nem segít a költőn. [...] Milyen rögeszmes összeesküvésnek / részese lettem?” (*Szeptemberi jegyzetek*).

A poshadó kételkedés és a rögeszméhez menekülés Szküllája és Kharüdisze között a személyiség belső mércéje, az azonosulás és elutasítás jelzéseire irányuló állandó figyelem kínál menekvést, sőt emberileg elérhető kiteljesedést. (Az igazi, persze, a kegyelem tartós teljessége és bizonyossága lenne, de hát arra csak vágyakozhatunk.) A kor elidegenítő történéseiben is ez segít. A *Perón* azt mutatja meg, miképp értelmeződik át a legegyszerűbb jelenség, például egy tulipán a vázában, ha kiderül, új korszak kezdődött. A *Rád gondolok* „szégyenhalála” jelzi, lenne saját halál is (ezért válik szinte kívánatosá egy másik versben Tiberius antik zsarnoksága, amely még megengedte a saját halált, legalább). Több mű témája a bénító félelem. A félelem idegenné teszi a környezetet és az embert is saját magának, a személyiség elvesztésével fenyeget. (A kiút: ha átlátjuk, miben jogos a félelem, és arra a területre korlátozzuk, nem hagyjuk parttalanra dagadni?) Álazonosságokat is sugall a világ. Az *Ancien régime* nyereszkedő Neufeld ura és a költő látszólag közösségbe kerül a mindkettejüket

azonos oldalra soroló zsidóüldözésben. *A gyűlölet* („Tíz évig tartó székrekedés / volt ez a gyűlölni nem-tudás. / Igazságszeretet, kételkedés? / Tán impotencia, semmi más”) a saját és az idegen elválasztását kísérő logikus érzelmet perli vissza? Vagy a gyűlölet mégiscsak az idegen kényszerű elfogadásának a tudatalatti leplezője, hamis tudata? (Lukács György szemére is veti Vasnak, hogy nem tart ki következetesen az újra megtalált gyűlölet mellett. Kifogásait aztán a *Fórum* kettővel későbbi számában, 1947 őszén az akkoriban szintén hangadó kommunista irodalmár, Szigeti József szövi tovább.)

Sikerül az ideológiákról, szellemi sablonokról még inkább leválnia. A Budapest-ellenes közbeszéddel szemben a *Budapesti körkép* már egyértelműen a főváros szeretetét hirdeti. Élők és holtak, az irodalomban Petőfiék és Adyék folyamatossága intenzív sorsképletté áll össze, zenévé, ringatássá. A Duna és a tenger ezt a folyamatosságot, ringatást, a végesben megnyilvánuló végtelent érzékelteti: „Hát ringass tömény ütemedben engem, / Párisom, Trójám, Rómám, Ninivém! / A Duna hajjai beléd szeretnek, / rólad mesélnek messze tengereknek.” A *Budapesti körkép* a fővárost természet és civilizáció egységének láttatja. „Cseresznyefák, barackfák, almafák / között megállok, ringó, zöld magasban” – kezdődik a vers. *A városok* a természet ellenében is a várost választja, a szépséggel és nyugalommal szemben a tudást: „Az élet szebb, ha egyszerűbb, ha zártabb. / Csábítanak a primitív erények. // A városok megduzzadt kelevények / a vérszegény föld testén, de hazardabb / bennük a lét és én e szörny-hazákat / szeretem, mert ma itt vibrál a lényeg. [...] Így tündöklük ma még a városokban / a lét kultúravégi tarkasága.” Az átéltek sok régi ismeretet, beidegződést érvénytelenítenek. Ezért élet-halál kérdés a tudás. „Nemcsak a vidék avult el, hanem / az egész állat- és növényvilág: / minden, amit a természet terem, / valami unalmas melódiát / zümmög fülünkbe hosszan, esztelen. / Mit tudnak a katángok? csukni, nyitni. / Még a sakál se tudja azt, amit mi” – írja egyik szeptemberi jegyzetében. Földrétkeződik a korábban lenézett technika (*A technika*). És a költészet jövője is attól függ, lesznek-e új belátások: „Ha lesz még egyszer kedvünk énekelni, / tudja fene, mi fog majd érdekelni” – kezdí *A béke elé* című verset.

A Független Magyarország a sajátjának érezhető ország valóságát mérlegetli. Az utána következő pedig azt, hogyan teszi tönkre ezt a vágyálmat a rövid távú érdekek szövevénye. Az igazságosság idegenként, az irgalom sajátként látja tárgyát, sugallja a *Ne igazságot!* Az *Aranyeső* a szemlélődni tudást érzékelteti, a rákövetkező *Alkonyat* arról szól, hogy a félelem légkörében többek között épp a szemlélődés képessége vész el. Aki fél, a másikat már nem tudja

saját világába fogadni, jelenlét helyett csak jeleket észlel. A *Nagyszülők* az igazi hagyományt különíti el a külsőlegesnek bizonyulótól. A *Mint a motolla* az elsajátítás mennyiségi és minőségi határait irányítja a figyelmet.

Az éber figyelem meglátásai olykor képletté rendeződnek. A képletek viszont nem örök érvényűek. A *törvény* vallástörténeti kerethez koccintva mutatja meg a felismerés, a képletté-törvényé tisztlulás majd a dogmává merevedés útját, épp a legmagasabb tudást illetően:

*Feszül az elme, remeg,
már érteni kezdem őseimet,
akik Istent nevelve maguknak,
teremtettek örök nevelőt
és színe előtt
javultak és alakultak.*

*Tán én is így alkottalak,
elképzelhetetlen alak,
hogya te teremts meg engem?
És Törvényed volt, csupa gyönyör,
most érthetetlen lángja gyötör
konok, árva szivemben.*

*És szárad a hit merevedve,
mint őseim istene, mennybe
szálltál, alighogy néztelek
[...]
Mit őrzök én? csak tabukat.
Eltorlaszolta már az utat
a meddő magyarázat.*

*Míg érted merevedem,
te talán elevenen
alakulsz, hol a mennyei tűz ég?
Jaj, minden óra új maratás!
A változás vagy a megmaradás
hozzád az igazi hűség?*

(Vas 1947, 123–124)

Az *Őszi stancák* a szerelem, Eti kapcsán fogalmazza meg ugyanezt: „Az él tovább, amit bennem teremtett, / a Tanítás, de megcsontosodik, / akár a vallás-

alapító szentek / után a gyenge és még zsenge hit. / Mint árva ortodox, egy dogmarendet / őrzök most már egész halálomig? / S pezsgő szerelmünk kezdeti kedélye? / Elmúlna tőlünk akkor is, ha élne.”

A kötetzáró *Negyven felé* szerint a felismerések állandó hullámzása mégis összeáll a kegyelem tükrévé:

*Negyven felé az ember visszanéz
s megdöbben ismeretlen csillogástól.
E töredékekből hogy lett egész?
A völgyeken, a hegyeken,
a víz tükrén a kegyelem
búcsúzó bíbora lángol.*

(Vas 1947, 211–212)

Az ifjúság valósága intenzív, de zűrzavaros. Az érett kor, az ősz letisztul, közben viszont fokozatosan elveszti életteljességét. De a költő hiszi: a végén majd valahogy, nem várt módon egyesül tudás és életkedv, átérződik a pálya egysége, és méltóvá nemesül valamiféle beteljesítő túlvilágra:

*Te új homály, te nem a fiatalság
termékeny, szálló gőze vagy!
A vándornak te elfödöd az arcát,
veszélyes gázlók, lejtők, mocsarak
várják – süpped a lába, szíve reszket:
bárhova visz az út, az élet egyre messzebb.
És indul, mert szereti végzetét
és átöleli a süppedő sötét,
és dideregni kezd a lélek.
És visszanéz – nem látja viszont soha,
de bent már gerjed mosolya:
szeretni azt, amiből kifelé megy.*

[...]

*Azonosulni azzal, ami készül –
segítsd, ne ijeszd:
nem félni a szennytől, a késtől,
mely a beteg világ
csontjába bevág,
s szeretni azt, ami lesz.*

*S ha az ifjuság, az ifjusága
odavan, odavan –
az út végén majd szembejön vele
álruhában, álarcosan:
dobbanjon akkor vissza rá szíve,
bár rossz szeme idegenül csodálja.*

*S fiatal szive dobban egy percre megint
s öreg szeme új szemébe tekint
s már vissza se retten.
Pusztulva is velering, velering,
mint a patak a tengerekben,
ahogy a múlt az emberekben.*

(Vas 1947, 211–212)

A hit, a hála, a kegyelem hangnemével, az ifjúság szépségének kiemelé-
sével, szintézisigényével és az alakulóval való azonosulással a vers egyben
visszakapcsol a kötetkezdő *Óda az észhez* című vershez.

Irodalom

- Czibor János. 1948. Vas István. *Válasz* 3 (5–6): 476–478.
Fenyő István. 1976. *Vas István*. Budapest: Akadémiai.
Lator László. 1992. Vas István és a halhatatlanság. *Holmi* 4 (4): 503–507.
Monostory Ágnes. 1994. Vas István levelesládájából. *Holmi* 6 (8): 1102–1116.
Réz Pál vál. és szerk. 1999. *Óda az észhez: In memoriam Vas István*. Budapest: Nap
Kiadó.
Vas István. 1947. *Kettős örvény*. Budapest: Franklin Ny.
Weöres Sándor. 1998. *Egybegyűjtött levelek* II. szerk. Bata Imre, Nemeskéri Erika.
Budapest: Pesti Szalon

WORLDVIEW OF ISTVÁN VAS'S POETRY

His contemporaries took notice of the fact that István Vas's fourth volume of poems *Kettős örvény* [A Double Whirl] published after a long silence (due to historical reasons) in 1947 was an achievement comparable only to the works of the greatest poets, and that it had introduced a qualitative change into the opus of the writer. He dared to be fractured, introduced a creative new touch to the metrical forms he had earlier often used

rather scholastically, and first and foremost he had become aware of issues characteristic of the era in the events of his own life. The twilight of history, the memory of his dead wife and complications of new love affairs created a setting for poetic elaboration of faith and doubt, faithfulness and change, and several other eternal questions. The study provides an insight into the pathways of thoughts and poetic characteristics of this volume of poetry.

Keywords: Hungarian literature, poetry, motif system, biography, the own and the other

POIMANJE SVETA U POEZIJI IŠTVANA VAŠA

Već su i savremenici zapazili da je četvrta zbirka poezije pod naslovom *Kettős örvény* [Dvostruki vir] Ištvana Vaša, koja je iz istorijskih razloga objavljena posle duže pauze 1947. godine, ostvarenje koje je svojstveno najvećim piscima, te ukazuje na kvalitativnu promenu i u životnom stvaralaštvu samog pesnika. Usuđuje se da bude izlomljen, do tada često školski tretiranim pesničkim formama prilazi na stvaralački način, a pre svega u svojim biografskim događajima prepoznaje momente koji karakterišu epohu. Istorijski sumrak, uspomena na preminulu suprugu i nove ljubavne avanture predstavljaju okvir za obradu brojnih većitih pesničkih pitanja kao što su vera i sumnja, vernost i promene. Studija pruža uvid u misaone putanje i poetske osobenosti zbirke.

Ključne reči: mađarska književnost, poezija, sistem motiva, biografija, svoje i strano

A kézirat leadásának ideje: 2017. jan. 27.

Közlésre elfogadva: 2017. jún. 15.